

רבי משה פיינשטיין זצ"ל

בעל אגרות משה

האם יש בנשואין אזרחיים חשש קידושין

בדורות האחרונים בעונותינו הרבים, נתרבו המקרים, בין בארצות הברית ושאר מדינות המערב, ובין ברוסיה ושאר מדינות מזרח אירופא, שזוגות מבני ישראל נישאו שלא על פי דת משה וישראל אלא נישאים בנשואין אזרחיים של מדינותיהם, או לפעמים על ידי איזה טקס אצל ריפורמים וקונסרבטיביים ודומיהם. עקב כך, יש הרבה שאלות להלכה במהות האישות שבין זוגות אלה, האם יש כאן דין פילגש או דין אשת איש גמורה (או ספק). דנו הפוסקים אם המצב היום הוא דומה למצב האנוסים מספרד שדן בהם הריב"ש ושאר גדולי אותה תקופה. יש לדון בזה מצד דברי חז"ל שחזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות, וגם מצד עצם מעשה הנישואין אם יש להם דין קידושין, וגם מצד הכנסה לרשות לשם אישות שמא נחשב כחופה, ואולי יש לו דין קידושין. הגדיל לעשות הגאון הגדול רבי יוסף אליהו הענקין זצ"ל, שבזמנו היה בין גדולי הפוסקים בארצות הברית, שהחמיר ביותר והחשיב נישואין אזרחיים בצירוף ביאה שאחר כך לודאי קידושין, וכבר דנו הרבה בדבריו.

אין תשובה אחת לכל המקרים, כי יש הבדלים ביניהם בהרבה פרטים, כמו אם הבעל והאשה בכלל מודעים לכך שיש דין קידושין בתורה (שנוכל לדון אם מתכוונים לשם קידושין), וכן במהות הטקס שהם עושים, וכן במצב העדות, אם קיימת בכלל. כמו כן יש הבדלים בין להתיר אותה לכתחילה להנשא בלא גט, ובין להוציא אותה מבעלה בדיעבד, וכן אם יש ולדות, בין אם דנים על הבנים או על האשה עצמה. במכתב הזה ובהגהותיו נדונו בקיצור הרבה מהצדדים האלו, והיא יכולה להשתמש כמבוא לדינים אלו.

מכתב השאלה

ממני שאשתדל לקבל מכהד"ג שליט"א היתר לסדר קידושין לזוג הגרים בדיטרויט, שהוא מכיר אותם באופן אישי.

אלול תשל"ג

המעשה היה שהאשה נשאת לאחד בלי חופה וקידושין, ורק בנשואין אזרחיים של המדינה, ולא איתדר להם, ואחר איזה זמן נתגרשה מבעלה בגירושי המדינה. אחר איזה זמן נשאת לאחד בשם ... ואז השתדל הרב ישראל פלאם הנ"ל שתקבל מבעלה הראשון גם גט פיטורין כדת משה וישראל¹, ואחר חמש שנים לנשואיה הצליח, והרב ... דשם סידר הגט.

לכבוד גאון דורנו מרן רבי משה פיינשטיין שליט"א

אחדש"ת כדבעי בכל הכבוד,

הנני בזה לכהד"ג שליט"א בענין דחוף מאד.

הנה, לפני איזה חדשים פני אלי הרב ישראל פלאם נ"י (מלפנים מדיטרויט, ועכשיו סגן מנהל בישיבה דספרינג וואלי) וביקש

1 ועל פי הוראת מורי נ"ע שיש לעשות כן לכתחילה; דאף שכאן מסיק שלהלכה אינה צריכה גט, מכל מקום בכמה מקומות כתב שלכתחילה יש להשתדל להשיג גט בכהאי גוונא בגלל חומר אשת איש: עיין מה שכתב באגרות משה ח"א סי' ע"ה, ח"ב סי' י"ט, ח"ג סי' כ', ושם סי' כ"ה (שם כתב שיש להתיר במקום עיגון), וראה בח"ד סי' י"ג לענין קדושי קאנסערוואטיווען, שהיה מתירא להתיר את האשה, אבל הכריע שלגבי בניה יש להקל. וראה גם בח"א סי' קס"ו בשאלה לענין חליצה, שכתב רק בלשון "שיותר נוטה שאין לחוש לקידושין כלל". אך בח"ד סי' קי"ב כתב בהחלטיות שההלכה

לפני שלשה חדשים דיברתי עם הבעל על ידי הטלפון והוא הגיד לי שאשתו בנשואיה הראשונים היתה גרה במקום שלא היו שם דתיים כלל וכלל, לא בית הכנסת ארטאדאקסי, וגם לא היה לה כלל מגע או משא ומתן עם יהודים דתיים³.

ביקרתי אצל כהד"ג שליט"א ואמר לי שלפי דברי הבעל שלא גרה במקום דתיים, גם הרב הענקין ז"ל⁴ [שהיה מחמיר בגדרי קידושין⁵] היה מתיר⁶; ושאלו אם נקבל

במשך החמש שנים מנשואיה להשני עד שקיבלה הגט פיטורין נולדה לה בן או בנים מהשני. בינתיים התחילו האשה עם בעלה ... להתקרב בענייני דת ותורתנו הקדושה, ונעשו בעלי תשובה עד איזה דרגא, היינו, שעכשיו הם שומרי שבת והבעל מתפלל במנין בכל יום. ואמרו להרב פלאם שאם ישיג להם רב שיסדר להם קידושין יעשו בעלי תשובה גמורים ותשמור טהרת המשפחה בשלימות². ועל כן ביקש ממני הרב פלאם הנ"ל שאשתדל אצל כהד"ג להשיג היתר עבור הזוג.

שאלתי את הרב פלאם על היתר זה והוא ענה לי: "ואך אם אפשר יש להשתדל להשיג גט מטעם חזקת איש ואשה שבא ממדינת הים ודרים יחד בחזקת אשה ובעלה שהיא בדין אשת איש, אף שבמדינה זו באנשים שאינם שומרי תורה שהרבה מהם נישאין בערכאות והרבה מהם נישאים אצל הרעפארמער ליכא שוב מזה חזקה שנישאו כדין התורה, שלכן כשאי אפשר להשיג גט יש להתירה לעלמא אם לפי החקירה ודרישה היו נישואיה בערכאות ואצל רעפארמער, מכל מקום לכתחלה כשאפשר להשיג גט יש להשתדל בזה".

2 ונפקא מינה בזה למה שכתב באגרות משה ח"א סי' ע"ה: "ולכן למעשה ישתדל כתר"ה למצא הבעל ולהשיג ממנו גט, ואם אי אפשר להשיג גט מהבעל יש להתירה לעלמא בלא גט. אבל ידידי כתר"ה, אם לא תקבל האשה עליה לשמור הלכות נדה אין לנו להודקק לה, שנמצא כמסייעין אנו לעבור על איסור נדה. וגם כל דבר שמתירין בשביל תקנת עגונות מסתבר שהוא בשומרי תורה, דאם לא כן למה יקילו שהרי הוא לעבור על איסורין, וצ"ע לדינא. אבל כשתקבל עליה לשמור הלכות נדה יש להודקק לה באם שהאמת אחר חקירה ודרישה גדולה שלא היו קידושי תורה אלא שניסת לו רק בערכאות של המדינה". וכן כתב בח"ד סי' פ"א: "אבל כמוכן, אין שום צורך להשתדל להיתר דמופקרות, ואין להודקק בכלל אלא כשתרצה להתנהג מכאן ולהבא בדיני התורה לשמור הלכות נדה וכדומה".

3 כלשון האגרות משה ח"א סי' ע"ה, עיי"ש.

4 הגאון רבי יוסף אליהו הענקין נ"ע היה מבוגר ממרן נ"ע ארבע עשרה שנה, ונפטר ב"ג אב תשל"ג, ממש איזו שבועות קודם כתיבתי המכתב הזה. נסמך להוראה בגיל עשרים בערך מבעל ערוך השלחן, ואחר כך שימש ברבנות בערי קאווקאז שבגרוזיא (באותו זמן התכתב עם בעל שו"ת דברי מלכיאל, עיין שם בח"ה סימנים ק', ק"ט, רמ"ט ו-רנ"א), ואחר כך בערי רוסיא הלבנה. בשנת תרפ"ג היגר לאמריקא והוכר לאחד מגדולי הפוסקים, ורבנים מהמדינה וממדינת קאנאדא היו פונים אליו לשמוע את דעתו באיסור והיתר ובפרט בענייני אישות. היה מפורסם כבר פלוגתיה של מורי בשאלת מהות קידושין, וכנראה שהיו כמה רבנים שהחמירו על פיו, ולפי זכרוני, נמנה ביניהם גם אותו הרב שסידר הגט בין האשה לבעלה הראשון, שנוף בי על מה שאני מתערב ומשתדל שתוכל להתקדש כדת משה וישראל לבעלה השני.

וגם זכורני, שבשנת תשכ"ח בערך סיפר לי חבר בבית המדרש, שאחיו המבוגר רצה לישא לאשה שנישאת מקודם לאיש אחר בנשואין אזרחיים ולא רצה האיש ההוא בשום אופן לגרשה בגט פיטורין כדת משה וישראל, ואחיו נסע לשכונת איסט סייד כדי לישאל ממורי אם מותר לו לישאנה, ונודמן שלא נמצא מורי בביתו באותה שעה, ושאל מאנשים אחרים למי עוד יוכל לישאל שאלה כזו, והראו לו לבית הגריא"ה שגר בקרבת מקום, וכשהציע לו את שאלתו פסק לו בהחלט לאיסור [כפי שיטתו], ומפני כך עזב את הענין ולא נשא לאתה אשה; ונפלאים מעשי השם.

5 עיין מה שכתב בספרו פירושי איברא בסימן ג', שסובר שאף בהכניסה לביתו בלי קידושין כלל, נחשב זה לקנין אישות להחשיבה לאשת איש ולחייבה בגט; ושם בסימן ד' בענין קידושי ערכאות הוא מוסיף שכונת הקנין בערכאות בצירוף מעשה הביאה שאחר כך מועיל לקידושין, ומאריך לחלק בין זה לדין פילגש לאלו שאינם מצריכים גט לפילגש. ועיין עוד גם בספר תשובות איברא סי' ע"ד כמה תשובות מהגרי"א הענקין לרחות דעת המקילים בזה. ומה שמצינו להריב"ש בס' ו' שהיקל בדין זה, והובא ברמ"א סי' כ"ו ס"א, (וכל הדנים בדין זה בין המחמירים ובין המקילים, עיקר דיונם הוא בדברי הריב"ש, ואם הנידון שלהם דומה לנידון שלו אם לאו) פירש משום שהיו מומרים כאלו שלא איכפת להו שתהיה מופקרת גם לאחרים. ועיין באגרות משה בח"א סי' ע"ד שדחה דעת הגריא"ה, וטעמו, משום שאי אפשר לפרש כפירושו בדברי הריב"ש, דהרי מיירי באנוסים מספרד, שהרבה מהן היו שומרים מה שהיה אפשר להם בצנעא, עיי"ש. וכן ברב אברהם ח"ג סי' כ"ט אות ג' הביא את דעתו, ודחה אותה, משום שאף אם נימא שדעתם לקנין, אבל הם רוצים קנין כזה שאפשר להפסיקו בלי גט, ולא קנין של תורה. ובדין אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות ושאר חששות אחרי נישואין

שזהו ספיקא דדינא⁷, מכל מקום עכשיו יש לה גט ויש רק שאלה דאיסור סוטה, ולפי שיטתו, ספק סוטה מותרת⁸. ולמעשה הוסיף כהד"ג שליט"א שלדינא סבירא ליה שאין בנשואין אזרחיים חשש קידושין כלל.

והנה, ממש בשבוע אחר זה פגשתי עם כהד"ג שליט"א בבית מדרש עליון, שבא לחתונה של ר' דוד שפירא נ"י, וקראתי אז להרב פלאם הנ"ל שהיה גם כן שם, והגיד לכהד"ג שליט"א שנכון מה שאמרתי לו ושהוא מכיר ויודע כל הענין, ולא היה להאשה קידושין כדת משה וישראל ורק נשואין אזרחיים; ואז אמר לי כהד"ג שליט"א שאני יכול למסור לאיזה רב שיהיה שמותר ונכון לסדר קידושין. והנה, דיברתי עם הרב ... נ"י

והוא אמר לי שהוא מוכן לסדר הקידושין, רק שרוצה שכהד"ג שליט"א יתן לו איזה מילים בכתב שמרוצה בדבר. גם הרב פלאם הנ"ל כבר דיבר להאשה אודות ז' נקיים קודם החופה וענתה לו שהיא מוכנת על זה וגם לקיים טהרת המשפחה גם אחר זה, ורק בתנאי שרב יסדר להם קידושין. והיות שזה ענין דחוף מאד ונוגע לתקנת השבים על כן באתי בזה לשחר פני כהד"ג שליט"א שיואל לכתוב איזה מלים אחר שורותי או על נייר רשמי שלו שמתיר הענין; ואז יסדר הרב ... הנ"ל הדבר בלי שום דיחוי.

ברגשי כבוד

שמואל יהודה ליב לאנדעסמאן

ואכן, אחר שגאון דורנו שליט"א קיבל את מכתבי זה, כתב מתחתיו ושלח אלי:

"אני יודע הענין שדבר עמי הרה"ג ר' ש"ל לאנדעסמאן שליט"א, והוריתי שאין בזה איסור סוטה, והילדים שנולדו לה אף קודם הגט הם כשרים לבא בקהל. וגם הרבה תשובות כתבתי בזה. ויכול כל רב חשוב לסדר קידושין. משה פיינשטיין"

אזרחיים, עיין באוצר הפוסקים סי' כ"ו ס"ק ו' שבין המתירים נמצאים התרומת הדשן סי' ר"ט, הבנימין זאב סי' ק"י וק"ב, הרדב"ז ח"א סי' שנ"א, הג"ר חיים עוזר (הובא בקונטרס בירור הלכה), קול מבשר סי' כ"ב (אבל בתשובות איכרא כתב הגרי"א הענקין ששמע שחזר בו ונטה להחמיר); ובין המחמירים נמנים גם הרד"ך בית כ', הגאון מראגאטשאוור בצפנת פענח ח"א סי' כ"ו וכו' ובמהדורות ת"ש סי' א'-ד', מערכי לב סי' פ"ז, זקן אהרן ח"ב סי' ק"ג, כל אחד נימוקו עמו.

6 כן כתב באגרות משה אה"ע ח"ב סי' י"ט: "אך אף כשנחמיר, הוא רק כשראו שני אנשים כשרים לעדות איך שדרים כדרך איש ואשתו, שהוא רק אם דרו במקום ששכיחי אנשים כשרים, שיש לתלות שידעו וראו לכל הפחות שנים מהם. אבל אם לא היו במקום ששכיחי אנשים כשרים, שיותר מצוי ששכרים לעדות לא ידעו שהן איש ואשתו, אינו כלום אף להגרי"א הענקין שליט"א". ומרן רמז לסברא זו גם בעוד הרבה תשובות, אך לא כתב בפירושו שגם הגרי"א הענקין יסכים, רק שלכולי עלמא אין כאן חשש.

7 יצוין שבנוגע לילדים דין זה הוא יותר קל מאחר שדין ספק ממזר אינו אלא מדרבנן, וכאשר העיר באג"מ ח"ג סי' כ"ג.

8 ויש להבין, שסוף סוף במה שונה ספק איסור סוטה דאורייתא מכל ספק דאורייתא אחר. (ועיין בתוספות הרא"ש למסכת יבמות דף יא. שכתב: "הלכך גבי ספק סוטה, אף על גב דאסרינן לה משום ספק טומאה, משום שהיא טומאה לא חשיבא אפילו כספק ערוה כיון דלא כתיב בה בלשון לאו". ואינו ענין לכאן, ששם המדובר שיש ספק במציאות אם נעשה מעשה שנטמאה, ואילו בנדון דידן הרי בודאי נעשה מעשה, רק שהספק הוא אם מחמת אותו מעשה נטמאה, שפירושו שנאסרה). והנה, בחיים חיותו של מורי נ"ע לא שאלתי נימוקו בזה, וכבר עברו בערך ארבעים שנה משעת אותו מעשה ולא הצלחתי למצוא מקור לזה, וגם שאלתי מבנו, הגאון רבי דוד שליט"א, אם שמע פעם מאביו בזה והשיב בשלילה. וקורא אני על עצמי דברי המהר"ל במנהגים הלכות גיטין אות ט"ז: "מי יתנני היותנן זוכה, שהייתי סוכה, שיגויס יותר, הייתי פותר". ואולי הביאור, שכאן שהיו רק נישואין אזרחיים, רק שיש איזו סברא שאולי גם זה בשם קידושין יקרא, ואולי יש עדות שנהגו בדרך אישות, שיש לדון רק מצד סברת הגרי"א הענקין ז"ל, שלדעת מורי היא באמת סברא דחוויה, ועל כן, אף שלגבי חומרת אשת איש היה מחמיר להצריך גט לכתחילה, אבל לגבי איסור 'נטמאה' גרידא (כיון שכבר קיבלה גט), מאחר שיש לה חזקת פנויה, היה סומך על סברת עצמו להתירה לכתחילה. וראה גם בח"ג סי' כ"ה שכתב דהיכא שיש להם ילדים אין מעלה להחמיר להצריכה גט כדי שלא יוציאו לעז ממזרות על הילדים.